

SABIR VE NİYET İMTİHANI*

Eüzü bi'llâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm...

Bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm...

El-hamdü li'llâhi rabbi'l-âlemîn... Alâ külli hâlin ve fî külli hîn... Hamden kesîran tayyiben mübâreken fîh... Kemâ yenbağî licelâli vechihî ve li-azîmi sultânih... Ve's-salâtü ve's-selâmü alâ seyyidinâ ve üsvetüne'l-haseneh, ve tâci ruusunâ ve tabîbi kulûbünâ muhammedini'l-mustafâ... Ve âlihî ve sahbihî ve men tebiahû bi-ihsânin zevi's-sıdkı ve'l-vefâ...

a. Hacda Zikir Günleri

Mina'da, Müzdelife'de zikretmek emrediliyor:

وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ

(البقرة: ۲۰۳)

(*Vezkürü'llâhe fî eyyâmin ma'dûdât*) “Şu sayılı günlerde Allah'ı zikredin!” (Bakara, 2/203) deniliyor.

Zikredeceksin! Oturacaksın, Allah'ı zikredeceksin. Dervişliği emrediyor Allah...

فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا

هَذَا كُمْ

(البقرة: ۱۹۸)

* Bu konuşma; Merhum Dr. Metin Erkaya tarafından, titizlikle çalışılarak metne dönüştürülmüştür. Mekanı Cennet olsun.

(*Fezküru'llàhe inde'l-meş'ari'l-harâm*) “Müzdelife'ye geldiğiniz zaman, *Meş'ari'l-Haram* denilen caminin yanında, o civarda bir yere konduğunuz zaman, Allah-u Teâlâ Hazretleri'ni zikredin!”

(*Vezkürûhü kemâ hedâküm*) “Nasıl size nasîb etti, buralara getirdi, işte bu hidâyeti verdi de bu yüzden burada bulunuyorsunuz. Onun için Allah'ı zikredin!” (Bakara, 2/198) buyuruluyor. Yâni, bu günler zikirle geçirilir; zikirle geçecek...

Ramazanda îtikâfa giriyoruz ya, son on gününde... Ramazandaki halimiz daha iyi bundan... Ramazanda ibâdet yaptığımızın şuurundayız. Ramazan'da son on gün camiye girmişsek; itikâfta kadın yok, keyif yok, radyo yok, televizyon yok, sohbet yok... Ne var? Kur'an var, mukabele var, zikir var, vaaz var, vs. var... Orada aklımız daha derli toplu, burada daha darmadağınık...

Burada millet efe gibi dolaşüyor. Herkes sokakta... Herkes koka-kola patlatıp, lıkır lıkır içip, kutusunu savurup atıyor. Yâhu senin bu çöpünü savurduğun, attığın yer, burası mukaddes belde... Sen buraya nasıl tükürürsün, nasıl çöp atarsın, nasıl kirletirsin? Ne mekândan haberi var, ne zamandan haberi var...

Zaman, Zilhicce'nin on günü, *aşr-i zilhicce*... Fevkalâde kıymetli... İbâdetin çok sevaplı olduğu, orucun çok sevaplı olduğu günler... Hepsi geçti tabii... Geçmiş ola... Bir dahaki hacca çıkar sa insan, aklını başına toplarsa toplar, toplayamazsa yine toplayamaz.

b. Hacda Problemler

Harem’de de öyle... Kadınlar erkeklerin arasına oturmuş, namaz kılıyor. Geçen gün bizim hacı babalarla sabah namazını bekliyoruz. Bir sırada önümüzde var, Karadenizliler... Daha ön taraf yol; gelen oradan öbür tarafa geçiyor. Daha ön tarafta parmaklıklar var, su içilen yerler var... Tam, namaza duracağız... Oradan geldi dört tane, beş tane kadın; yanlarında bir iki tane erkek, en öne oturdular.

Öndeki Karadenizli hacı baba, “Ha bunlar nerden geldi dâ buraya?” dedi. Bizim mezhebimize göre, önde kadın olursa namaz câiz olmaz. Bir tanesi alim herhalde; kalktı, savuştu gitti. O savuşunca, ben de savuşayım dedim. Ben de gittim o kadınları getiren adamın yanına...

Dedim ki: “Böyle erkeklerin arasında kadınların namazlarının olmayacağını bilmiyor musun sen? Eğilecek, kalkacak, eti var, budu var, beli var, göğsü var... Ne arkadakinin namazı namaz olur, ne kendisinin namazı olur! Hem kendi namazını namaz etmeyecek, hem de arkadakilerin –fıkıh kitaplarımızın yazdığına göre– en gerideki safe kadar namazları fâsit olur.” dedim.

Bazıları, “Burası Beytullah’tır, burada câizdir!” filân demişler ama; gönlünü tutarsan câiz... Tutamazsan, öndeki kadına kadın olarak baktığın zaman gittin gümbürtüye...

Hacı baba haklı, “Hoop...” kaçtı oradan... Ben de kaçtım. Bir de nasihat çektim:

“—Sen bu kıldığın namazın namaz olduğunu mu sanıyorsun? Ötekiler, ne yapsın; “*Allahu ekber*” dediler, önlerine pattadak bir sürü kadın geldi. İkinci sıradakiler filân belki mâzur olur Beytullah olduğu için ama, niye kadınları buraya getiriyorsun sen?”

Kadınlar kısmı parmaklıkla çevrilmiş, herkes uzanmış oraya yatmış. Asker de orda duruyor. Yâ sen burada bostan bekçisi misin, yalı kazığı mısın? Bu kadınlara tahsis edilmiş bölmeli yerde, bu erkekleri haylaz haylaz ne yatırıyor? Kovala onları, başka yerde yatsınlar! Kadınlar da burada dursun, böyle çorba gibi olmasın!

Tavaf da çorba gibi... Nerde kaldı edep? “Sürtünmesin aman! Değmesin aman! Aman yaklaşmayayım!” Tavaf mı yapıyor insan, başka bir şey mi oluyor, fark edilmiyor yâni, karma karışık...

Kimisi de tabii hanımlarını kollamak için sarılmış, kimisi kolunu omuzuna atmış... Resmini çekse insan —fotoğrafa müsaade etmiyorlar da— karikatür gibi sahneler var. Bizim hacı baba, hacı annenin elini tutmuş, yan yana... Memlekete götürsen şantaj olur. Şu hacı babanın şu Harem-i Şerif’te yaptığına bak!

Bütün bunlar, neden? Burada düzen bozukluğu var da ondan... Dikkat etmiyorlar bu adamlar ama, bizim dikkat etmemiz lâzım... Biz Osmanlı terbiyesi almışız. Erkeklerin olduğu taraf ayrı olmalı, kadınların olduğu taraf ayrı olmalı... Hanımlara tenhâ vakitte, uzaktan tavaf ettirmeli...

Bizim bu şeylere dikkat etmemiz lâzım!

Ama ekseriyet, işin zahirinde, dış görünüşünde... Yazık oluyor... Bu güzel zamanlara yazık oluyor; Allah'ı zikredip sevap kazanılacak bu güzel günlere yazık oluyor, muhterem kardeşlerim! Yazık ediyoruz, kendimi de hiç bir şey ayırmıyorum. Hepimiz iki el gibi birbirimize benziyoruz.

Yazık ediyoruz güzel günlere ve bu güzel fırsatları kaçıırıyoruz elimizden... Aklımızı başımıza toplayalım! Biz buraya beslenmeğe gelmedik... Biz buraya gezmeye gelmedik... Biz buraya ticarete gelmedik...

Akıllı arkadaşlardan bir tanesi, İstanbul'dan bütün alacağı hediyeleri almış, eve koymuş. Tesbihler tamam, takkeler tamam, hediyeler tamam, hurmalar tamam... Buradan oraya bir şey götürmeyecek yâni... Zâten Türkiye'den buraya geliyor. Buradan alıyorsun, tekrar Türkiye'ye hediye götürüyorsun.

Ticarete vakit ayırmayacak yâni... İbadete ayıracak vaktini...

Tabii, uyku lâzım... İnsanın daha düzenli bir zamanda, rahat ibadet etmesi için biraz uyku lâzım oluyor. Uyku olmadığı zaman olmuyor. Arafat'ta bile insanın beynini güneş çarpıyor; uzanmak lâzım... Uzanırsa ibadeti güzel yapar. Aksi takdirde o kadar zaman, o kadar güneşin altında dayanamaz. Uyku normal... Dinlenmek için muayyen bir miktarda uyku olabilir.

Ama, uyumaya devam etmeyeceğiz, ibâdetin zamanını bileceğiz. Namazı mümkün oldukça Harem'de kılmağa çalışacağız.

Kesenin ağzını açacağız, fedâkârlık yapacağız. Çünkü burada, bu yolda sarf edilen paraların sevabı yedi yüz misli... Allah yolunda sarf edilmiş oluyor. Ve hayr ü hasenâtı çok yapacağız. Sadaka, ikram... Sözle, yüzle...

Şimdi sadakayı millet hep para sanıyor. Ben de başka şeylerin de sadaka olduğunu hadis-i şeriflerde okuduğum için, arkadaşlarıma söylüyorum. Meselâ:¹

تَبَسُّمُكَ فِي وَجْهِ أَخِيكَ لَكَ صَدَقَةٌ

(ت. عن ابى ذر)

(*Tebessümüke fî vechi ahîke sadakatün*)
“Arkadaşının yüzüne tebessüm etmen, senin için sadakadır.”

Başka bir hadis-i şerifte buyruluyor ki:²

¹ Tirmizî, *Sünen*, c.VII, s.213, no:1879; İbn-i Hibbân, *Sahîh*, c.II, s.287, no:529; Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, c.III, s.220, no:3377; Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat*, c.VIII, s.183, no:8342; Bezzâr, *Müsned*, c.II, no:108, no:4070; Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, c.I, s.307, no:891; Taberânî, *Mekârimü'l-Ahlâk*, c.I, s.26, no:20; Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, c.II, s.70, no:2396; İbn-i Adiy, *Kâmil fi'd-Duafâ*, c.V, s.275; Ebû Zerr-i Gıfârî RA'dan.

Kenzü'l-Ummâl, c.VI, s.410, no:16305; *Câmiü'l-Ehâdîs*, c.XI, s.202, no:10571.

² Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, c.I, s.152, no:422; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, c.XI, s.55, no:11027; Abdullah ibn-i Abbas RA'dan Buhârî, *Sahîh*, c.III, s.1090, no:2827; Müslim, *Sahîh*, c.II, s.699, Zekât 12/16, no:1009; Ahmed ibn-i Hanbel, *Müsned*, c.II, s.328, no:8336; İbn-i Hibbân, *Sahîh*, c.VIII, s.174, no:3381; Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, c.VII, s.515, no:11172; Begavî, *Şerhü's-Sünneh*, c.III, s.181; İbn-i Huzeyme, *Sahîh*, c.II, s.374, no:1493; İshak ibn-i Râhaveyh, *Müsned*, c.I, s.274, no:246; Ebû Hüreyre RA'dan. Ebû Dâvud, *Sünen*, c.I, s.411, no:1285; Ahmed ibn-i Hanbel, *Müsned*,

إِمَاطَةُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ صَدَقَةٌ

(خ. في الأدب المفرد عن ابن عباس)

(*Imâtatü'l-ezâ ani't-tarîkı sadakatün*) “Yoldan bir dikenini, bir taş parçasını, bir çöpü, bu bir müslümanın ayağına takılır, zarar verir diye alıp kenara kaldırmak, bu da bir sadakadır.”

Ben sarıklı, kavuklu hocayım. Hocanın belli bir itibarı var... Vallahi yolları temizlemek geliyor içinden... Alıyorum çöp filân olursa... Neden? Burası benim evimden daha kıymetli bir yer... Burası mübârek yer... Buraya çöp atılmaz. Varsa çöp, toplanır. Tükürülmez! Mendiline tükürürsün, çöp kutusuna atarsın. Kâğıt mendiller var, ucuz; ona tükürürsün.

Harem’de tavaf ediyorum. Ayağıma ıslaklık geliyor. Gönlüm dönüyor; yürüyüp gidiyorum ama, temiz olması lâzım!

Bana buranın idaresini verseler, ben Hazret-i Ömer gibi elime kamçıyı alırım, herkesi hizaya getiririm diye düşünüyorum. Yere çöp atana on riyal... Üç defa atana; her biri pasaportuna işlenmek üzere, üçüncü defa yaptıktan sonra yallah hudut haricine! Bir iki defa böyle yaptın mı, ne Afrikalı’da bu edepsizlik kalır, ne Pakistanlı’da, ne Türkiyeli’de...

c.V, s.178, no:21588; Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, c.VI, s.104, no:7619; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, c.VI, s.82, no:11222; Neseî, *Sünenü'l-Kübrâ*, c.V, s.326, no:9028; Ebû Zer RA’dan.

Taberânî, *Mu’cemü'l-Kebîr*, c.11, s.55, no:11027; Abdullah ibn-i Abbas RA’dan.

Kenzü'l-Ummâl, c.VI, s.411, no:16309. *Câmiü'l-Ehâdîs*, c.I, s.126, no:195.

Böyle sıkışık tavaf oluyor, güldür güldür, nehir akıyor gibi... İranlı orada “Allahu ekber” demiş, namaza durmuş. Karısı da böyle şahin gibi koruyor.

“—Ne yapıyorsun hacı?”

“—Namaz kılıyorum!” diyor.

“—E burada namaz olur mu, arkada kıl!”

Ona mollası, “Makam-ı İbrâhim’e karşı namaz kılmak sevap!” demiş. Ezâ ediyor, bütün cemaat, onun yüzünden mahvoluyor orda... O orda “Namaz! Namaz!” diyor.

Şuur olmayınca, çoğunun hacılığı gidiyor. Yâni, ben şöyle kendi gözümle bakıyorum; “Ben olsam şunu kabul etmem, bunu kabul etmem!” diyorum. Beğenmiyorum çünkü adamın tavrını, halini, davranışını... Tabii biz, kabul veya red makamında değiliz de, biz ibret alma makamındayız. Kötülük görme makamında da değiliz. Lokman AS gibi kötülerden ibret alıp, iyi ahlâkı öğrenme makamındayız.

Lokman AS’a sormuşlar:

“—Senin çok güzel ahlâkın var; nereden öğrendin bu kadar hikmeti, bu kadar ahlâkı?”

“—Kötülerden öğrendim!” demiş.

Yâni, iyi bir hocanın gelip de iyiyi öğretmesi şart değil insana... Kötüden de insan öğrenir. “Şunun yaptığı şu iş, benim hiç hoşuma gitmedi, gönlüm kırıldı. Tiksindim, kızdım.” Haaa, o zaman sen o işi başkasına yapma! Yâni senin sevmediğin işi, sen başkasına yapma! İşte ahlâkı öğreniyor insan...

Onun için, güleç yüzlü olmak, sadakadır. Yoldan çözü çöpü kaldırmak, sadakadır. Arkadaşına ikram etmek, sadakadır. Senin suyunu onun kovaşına boşaltıvermen, sadakadır. Sadakaların çeşitleri var...

“Hanımının ağzına sofradan bir lokma alıp da, buyur diye tutuvermen sadakadır.” diyor Peygamber Efendimiz... Neden? Muhabbet olacak!

Karı koca birbirine dargın... “Kadın milleti değil mi? Vur Allah’ım vur!” diyor. Olmaz! O da Allah’ın bir kulu... Senin kız çocuğun yok mu? Senin anan yok mu?. Senin anneni döğseler hoşuna gider mi? Kızını verdiği damat her gün pataklasa pataklasa, ağzını kan içine getirse hoşuna gider mi?

Şimdi o zayıf... Yarın Rûz-i Mahşer’de, o senin yakana bir yapışırsa, halin ne olur? Orada yakanı ondan nasıl kurtaracaksın? Divân-ı İlâhiyye’de “Yâ Rabbi, ben bundan davacıyım; bana haksızlık etti!” derse ne yapacaksın? Çünkü orda zayıf kuvvetli olacak, hakkını alıncaya kadar kuvvetli olacak. Allah, hakkını alacak orda senden...

O bakımdan muhterem kardeşlerim, gelin şu haccı ana mânâsına bir oturtalım! Biz buraya turistik sefere gelmedik...

Pabuçlarını sokuyor hacı kardeşimiz. Kimisi bu taraftan sokuyor, kimisi arka taraftan sokuyor pantolonunun kemerine... Pabuçlar çok kıymetli... Beş riyallik terliklerle Allah’ın huzurunda tavaf yapıyor.

Yâhu sen, reisicumhurun huzuruna böyle gider misin? “Ben pabucumu havada bırakamam; ya alırlar, ya değiştirirler!” diye pabucunu yanına alıp da, reisicumhurun yanına böyle gider misin? Bu ne haldir? Çalarlarsa çalsınlar... Veyahut bir torba yap, tedbir al, çok kıymetliyse pabucun... “Benim çok kıymetli bir pabucum vardı, altı kösele, üstü de deriydi; çaldılar. Yüreğime oturdu.” Öyleyse o zaman, bir tanenizi nöbetçi bırakın pabuçların başında...

Tavaf, namaz gibi bir şey... Namaz gibi bir şey ama, konuşunca bozulmuyor. Tavafta millet, onu itiyor, bunu ittiriyor, Tavaf ediyorsun Allah’ın huzurunda... “Yâ Rabbi beni affet, mağfiret eyle!” diye dönüyorsun, bir taraftan da başkasına eziyet ediyorsun; bunların hepsi yanlış...

Kadınların erkeklerin karman çorman olması... Elimde bir kamçı olsa, ben kadınlara ayrı tavaf tanzim ederim. Meselâ; “Öğleden önce, 9’la 12 arası üç saat kadınlara ait!”

Erkeklerle derim: “Elinizi kırarım, kafanızı çatlatırım; kadınlara mahsustur burası, başka zamanı seçin!”

Şemsiyesiyle dolaşsın zavallı kadın... İtile kakıla bir hayli mücadele içinde; acıyorum. Bir tanesi omuzunda, bir tane kucağında, bir tanesi karnında, bir tanesi koltuğunun altında tavaf ediyor; erkek de önde yürüyor kabadayı kabadayı... Kadın, itile kakıla tavaf ediyor. Sen değmemeğe çalışıyorsun; tampon gibi hep geliyor, gidiyor... Kadın erkeklerin arasında...

Geceleyin de bir vakit ayırırım. Yatsı namazından yarım saat sonra, bir saat sonra, orası boşalınca bir vakit ayırırım. Meselâ, “10’da kadınların tavafı başlıyor, 2’ye kadar; dört saat kadınlara...” Tamam. Erkekler dışarıdan, ikinci kattan yapsın.

İmam Şâfî’nin mezhebine göre, kadına değse insan, abdesti bozular. Abdestsiz tavaf etsek, kurban kesmek gerekir. İmam Şâfî’ye göre tavaf yapmak mümkün değil... E, bu ne biçim şey?

İdarede iş yok, poliste iş yok, hacıda iş yok... Balık baştan kokarmış, her tarafı kokmuş. Onun için Bosna’da kadın erkek, çoluk çocuk öldürülüyor, Kafkasya öyle... Müslümandan kimse korkmuyor. Eskiden korkarlardı. Bosna’da kıtır kıtır doğranıyor. Kafkasya’da öldürülüyor, bilmem nerde öldürülüyor.

Tacikistan’dan o kadar rakamlar, gazetelere filân hiç intikal etmedi. Özbekistan müftüsü gelmişti, anlatıyor: Taciklerin nüfusu zaten ne kadar? Üç milyon mu, dört milyon mu? Yüz bin kişi çoluk çocuk demeden öldürmüşler birbirlerini... İstiklâl harbinde biz iki yüz elli bin kişi mi ne, zayıat vermişiz.

Her yerde müslüman cahil, müslüman gafil, müslüman darmadağın, müslüman birbirinden habersiz... Müslüman şuursuz, müslüman görevlerini bilmiyor... Yâni her yerde bir üzücü şeyle karşı karşıyayız.

Ama hacca gelen müslüman ne demektir? Zengin müslüman demektir, varlıklı müslüman demektir, sıhhatli müslüman demektir. Yurt

dışına seyahat yapabilecek az çok kültürlü, bilgili müslüman demektir.

Yâni müslümanların şöyle nisbeten sütun üst tarafının kaymağının alınmış kısmı gibidir, bu Harem’de gördüğümüz insanlar; eğer dilenmeye filân gelmemişlerse...

Bir de onlara kızıyorum, Allah beni affetsin... Diziyorlar böyle; kimisinin kolu böyle çevrilmiş, Kimisinin bacağı kafasında,

ensesinde... Sırayla, barikat gibi dizmişler. Birisini geçsen, ötekisini geçemiyorsun. Ben inanmıyorum, acımıyorum. Niye? Bir şebeke kırmış bunların kollarını, bacaklarını... Getirmişler buraya... Verilen paraları, akşam topluyorlardır herifler...

Bunların ihtiyacı varsa; ben Suud hükümetinin yerinde olsam, toplarım bunları bir dârül acezeye... “Alın burada aş size, alın yatak!” derim. Ne bu rezâlet?

Biz bunlara para verdikçe acaba, başkalarının, yeni doğanların kollarını kırmağa yol mu açıyoruz? Bunlara millet para veriyor. Böyle kolunu, bacağını acâip görünce, çok para veriyor millet... Tabii, patronlarına çok büyük gelir olduğundan, bu da bir kazanç vesilesi olur diye düşünüyorum.

Eğer hakîkten bir fakir görürse insan... Yanlarında üç-dört tane çocukları var... Perişan bir aile... Ona yardım etsin.

Bakıyorum, böyle birbirlerine de bakıyorlar; “Biraz ileriye git, yakın geldin!” filân diyor.

Böyle bir pozisyon da alıyorlar. Belli ki, aynı şebekeye mensup yirmi tane dilenci... O kanaatheyim ben, Allah affetsin...

Hakîki muhtaca el açtırmak, müslüman için ayıptır. Yerinde, ailesinde ona bakmalı, işini görmeli!

Her yerde uydurmaca yâni...

Sebil dağıtılıyor Arafat'ta... Adam bir daha alıyor, bir daha alıyor, bir daha alıyor... İhramını çıkartıyor, ihramını torba yapıyor... Arkasına hırsızın çuvala doldurup taşıdığı gibi yüklüyor, sırtıp gidiyor. Bu râzı mı buna? Yâni, bu hayrı yapan adam, herkese bir tane veriyor. Sen bundan otuz tane alırsan, bu adam buna râzı mı? Râzı değil...

Sen nesen, hacı mısın? Verenin râzı olmadığı bir şeyi nasıl yaparsın? Sırtıyor. Bakıyorum ötekileri de sabahtan akşama kadar spor yapar gibi, meşrubatları elden ele atıyorlar; hayrın da cıncığını çıkarıyorlar.

Mescid-i Nemîre'ye gidelim dedik. Yürüdük. yürüdük, yürüdük, mescidin yanına yaklaştık. Önümüzde bir su birikintisi... Cîfe, pislik... Girilmez. Çişini de yapan yapmış, abdestini de alan almış... Şimdi ben oraya girsem, çıksam; öbür tarafta gusül abdesti almam lâzım! Döndük geri... Gidemeyiz ki!

Sen şuranın tedbirini al! Yüznumara yok... Adamlar kıyıda köşede, kadınlar ötede beride... İslâm'ın beş önemli ibadetinden biri olan, Allah'ın çok mükâfatlar verdiği ibadeti yapmakta, yaptırmakta balık baştan kokar

misali, tepeden tırnağa kadar dökülüyoruz
yâni... Benim bu sene edindiğim intibâ bu...

Üç defa bizim kardeşlerimiz Mina'ya gidip
Müzdelife'ye gelmişler... Mina'dan çıkmışlar,
tekrar gelmişler... Tekrar çıkmışlar, tekrar
gelmişler... Polis durdurmamış. Polis efendi,
senin vazifen ezâ cefâ vermek midir?

Halbuki, sok bir köşeye, bu adamcağızı yerleştir.
Bu adam buranın cahili, bilmiyor. Sen bu adamı
durdurmadığın zaman, bu adam ikinci defa yük
oluyor trafiğe... Senin işine de yaramıyor, onun
işine de yaramıyor. Beş buçuk saat eksoz gazı yut-
maktan, ölme derecesine geliyor adam... Dur-
durmuyor. "Yallah, ruh!" Gideyim ama nereye?
Müzdelife'nin dışına çıktık mı, vazife olmuyor.

Böyle tertip olmaz, böyle düzenleme olmaz.
Böyle hacılık da olmaz. Bizim yaptığımız da
doğru değil, yukarının yaptığı da doğru değil...
Ama tabii, yukarıyı Allah düzeltsin... Biz nasihat
ederiz, yazarız, dilekçe veririz... vs. Ama
biz kendi kendimize söz geçirebiliriz. Kendi
kendimize aklımızı başımıza toplayabiliriz.

c. Buraya İbadet Etmeğe Geldik!

Bilelim ki bu hac, ömründe insanın eline bir
iki defa geçen bir nadir fırsattır. Biz buraya
ibadet etmeğe geldik... Biz burada Allah'ın
rızâsını kazanmağa geldik. Şeytan taşlamak bir
semboldür, tavaf bir semboldür. Her şeyin bir
derin mânâsı var... Bu mânâyı anlamağa geldik.
Gözyaşlarıyla, mânâsını tada tada, güzel bir
ibâdet yapmağa çalışalım! Yunus Emre gibi
olalım:

Döğene elsiz gerek, Söğene dilsiz gerek, Derviş gönülsüz gerek!

Ele geleni yersen,

Dile geleni dersin, Böyle dervişlik dursun!

Yâni şöyle biraz fedâkâr, müeddeb, âdâbına uygun hareket eden, zarif ve duygulu, zamanının kıymetini bilen ve vaktini boş geçirmeyen bir kimse olalım! Hiç bir şey yapamasa bir insan, namaz kılar. En kıymetli şeylerden birisi...

Mescid-i Haram'da en kıymetli ibâdet tavaftır. İkincisi, namazdır. Üçüncüsü, oturup Kâbe'ye baksa bile sevaptır. Ama, sohbet değildir. Sen karını al buraya... Komşuları da al öbür tarafa... Tanıştığın insanları da al, dünya sohbetine dal... Burası kahve mi? Bu yanlış!

Yâni, ya namazla, ya Kur'an'la, ya zikirle meşgul olacağız. En kolayı zikirdir. Hem en kolay, hem sevabı en bol... Neden? İnsan bir kere Allah dese, Allah yolunda sadaka vermekten yüz kat daha fazla sevabı var. Allah yolunda sadaka vermenin yedi yüz kat sevabı var; Allah demenin yetmiş bin sevabı var. En kolayı... İhtiyarı da yapar, genci de yapar, kadın da yapar, hacı nine de yapar, hacı baba da yapar, köylü dayı da yapar...

“Allah”, “Lâ ilâhe illa'llah”, “El-hamdü lillah”, “Allahu ekber”; veya zamanı geçti ama “Lebbeyk...” çok sevaptır.

Veyahut Kur'an okur, hatim indirir, bir hatim tamamlamağa çalışır. Namaz kılar. Elinden geldiğince etrafına yük olmamağa, ikramlı

olmağa çalışır. Oda arkadaşlarıyla vasıtalarda, şurada, burada kavga gürültü vs. yapmaz.

d. Arafat'tan Müzdelife'ye Geliş

Şimdi İSPA firması, İskender Paşa Turizm; bizim camiamızın bir firması... Burada Suudlular otobüs paralarını girerken kesiyor. Ben seni Arafat'a götüreceğim, Arafat'ta çadır yapacağım, çadırdaki barındıracağım; oradan Müzdelife'ye, Mina'ya getireceğim vs. Bunlar için çıkartın şu kadar riyal... Paramızı peşin kesiyor.

Ama, Arafat'tan buraya dönerken, bizim adedimizin yarısını alacak kadar otobüs tahsis ediyor. Parayı peşin aldı; iki otobüs göndermesi lâzımken, bir otobüs gönderiyor. Niye bir otobüs gönderiyorsun? Bu bir otobüs yarısını yükleyecek, orda onları bırakacak; oradan böyle bir daha gelecek, kalanları alacak, ondan sonra onları da götürececek... Kim görmüş bu bolluğu? Hangi hacı yaşamış? Yok böyle bir şey...

Bir defa gitti mi adamlar, bir kilittendi mi, 12 kilometrelik yolu 6 saatte, 8 saatte, 10 saatte alamıyor; sabah namazına yetişemiyor Müzdelife'ye... Binen bindi, kazandı; binemeyen yandı... Allah'ın hikmeti... Yâni, ecelin oku kime isabet ederse, onun öldüğü gibi; otobüse binen gidiyor, binemeyen gidemiyor.

Buna tedbir olarak, kardeşlerimiz demişler ki: "Bu hacıları bunların taşınması lâzım ama, biz fedâkârlık yapalım; onların vermediği otobüsleri biz bulalım! Parasını biz ilâve verelim, bizim hacıyı toprakta bırakmayalım, götürelim!"

Tamam, güzel bir şey... Bu, bizimle ilgili bir şey değil, bizim size ikramımız! Neden? Biz İskender Paşa'yız. Sizler de bizim kardeşimizsiniz.

Biz ayrıca otobüs tutmuşuz. Hacı efendi otobüse gidiyor, "Bunun mükeyfi yok!" diyor. Yâhu bunun mükeyfi olmadığına bakma sen! Bu otobüs gelmeseydi yaya kalacaktın ve mes'ulü de biz değildik. Mes'ulü Suud hükümeti... "Ben sana para vermiştim, beni niye götürmedin?" diye dâvâ edersen et... Mahkeme-i Kübra'da alabilirsin ancak; bu dünyada alamazsın!

Şimdi ben sana bu kıtlık içinde bir otobüs bulmuşum... Ben de elbette, seni başımın üstünde taşımak isterim; çünkü, bu işin sevap olduğunu biliyorum. Ben bunu ticaret için yapmıyorum ki! Sana hizmet olsun diye yapıyorum. Gitmişim, bir otobüs aramışım ama, bulamamışım, ne yapayım yoklukta? Ancak bu var... İyilerin hepsi hizmete girmiş; kalmış külüstürleri, ve sâiresi...

Hacı baba, "Bizi kandırdınız..." diyor. Yâhu, Allah var; Allah herkesin gönlünü biliyor. Sen hacı mısın, sû-i zan yakışır mı hacıya? Ben fedâkârlık olarak, bilmem kaç bin riyal daha fazladan vermişim, ayrıca taşımak için masraf etmişim... Sen sû-i zan ediyorsun, günaha giriyorsun.

İnmiş hacı baba... Tabii, inecek. Otobüsten inmiş, Müzdelife'ye gitmiş. Ondan sonra bekliyor ki Mina'ya gidecek... Bu cemaati buluşturmak mümkün mü? Dünyada mümkün değil... Karı, kocasını kaybettiği zaman bulamıyor. Arkadaş arkadaşını bulamıyor.

Komik bir şeyler anlatıyorlar da, size söyleyeyim: Bizim arkadaşlar, Hocamız'ın sağlığında, iki arkadaşı Müzdelife'de kaybetmişler. "Arayın!" demiş, Hocamız... Megafon ellerinde,

"Hacı filânca! Neredesin?" filân diye arıyorlar, bağıyorlar böyle Türkçe... Kaybolsalar, bir tarafa gitmişlerdir.

Oradan, Güneydoğu Anadolu'dan Mardinli, Siirtli filân bir hoca efendi:

"—Ne Bağıyorsun? Gel bakalım, otur!" demiş, oturtmuş. Önlerine tüpü koymuşlar, çaydanlığı koymuşlar, çay höpürdetiyorlar.

"—Hoca efendi, işte iki arkadaşımızı kaybettik de onu arıyoruz. Zavallılar ayrı düştü bizden..." demiş bağıran arkadaş...

"—Otur!" demiş. "Otur şuraya!" "Bir çay doldur şuna!" demiş. "Sen iki arkadaş mı kaybettin? Biz, yüz kişiden doksan sekiz kişiyi kaybettik! Bak, burada çay içiyoruz." demiş.

Böyle olur yâni... Çünkü, belli yeri yok... Çadırı yok, çadır kurulacak yer yok...

Rütbe de kıymet ifade etmiyor. Adam kendi memleketinde müdür, bakan, vekil... Burada bir canıyla kalıyor. Yâni, Allah yardım ederse ediyor; gül gibi ibadetini yapıyor. Yalnız kalırsa, imtihandan imtihana sürükleniyor. Allah'ın takdiri yâni, bunun çaresi yok...

Sonra, bir tanesi kalkmış gelmiş, demiş ki:

"—Siz iki defa otobüsü getiremediniz. Biz otobüs tuttuk, verin paraları!"

Fesühânallah! Bir kere otobüs paralarını Suud aldı; bir... İkincisi biz bir kere daha otobüs tuttuk, biz de kesemizden yardım ettik; iki... Sen otobüsünü bulamamışsın, zabıta edememişsin, otobüsünü yanına alamamışsın. Kimisi vasıtasıyla park ediyor, orda vazifesini yapıyor. Onu elden kaçırmışsın. Yürüyüverseydin Mina'ya... Keyfinden araba tutmuşsun. Şimdi ihrama sığıyor mu, hacılığa sığıyor mu, böyle söylemen? Tamam, onu da verelim! Senin gönlün rahat edecek mi?

Zaten vizeyi almak için, canımız burnumuzdan geldi, meydan savaşı verdik. Azerbaycan'lısınız hepiniz, Azerî hacısınız. Hepinize gittik, Moskova'dan vizeyi aldık. Başka hiç bir firma yapamadı.

Allah'a hamd ü senâlar olsun, biz sizi Türkiye'de bırakmadık. Hepinizi aldık, getirdik. Ama millet, ne kavgadan gürültüden sonra bunun böyle olduğunu bilmiyor. Müzdelife'den Mina'ya vasıta ile geldim diye, onun parasını istiyor. Para olsa tamam, onu da verelim; o da bizim hayrımız olsun...

Ama ben bu işi, bu taraftan düşünmüyorum, öbür taraftan düşünüyorum. Hacı böyle olmayacak! Hacı efendi, Allah'ın gönlüne nazar ettiğini bilerek, söylediği söze, yaptığı işe; elinde insaf ve adalet terazisi olarak, vicdanıyla, aklıyla, irfânıyla karar verecek. Yaptığı her şey Allah için... Bilmiyor başkası...

Bizim şoförlerden birisi şikâyet ediyor şimdi: Hocam! Yol kapandı, polisler bizi bir tarafa

çevirdi, o tarafa gidiyoruz. Hacı'nın birisi demiş ki, "Sen bize eziyet olsun diye, yolu uzatıyorsun?" demiş. "Yâhu hacı baba! Daha uzun bir yoldan seni götürmekle, ne maksadım olabilir? Daha fazla para mı alacağım? Para mı veriyorsun? Değişen bir şey mi var? İşte burada Suud polislerin elinde esiriz. Şurasını kapatıyor, sen geçerken kapatıyor; dünyanın dağını dolaştırtıp bu tarafa getirtiyor... Sen buraya geldiğim zaman bakıyorsun ki, açmış. Niye bana yolu vermedin? Sana vermedim, ona verdim. O zaman vermedim, şimdi verdim... Akıl almıyor.

Yâni bir şeytan taşlamağa gitmek için, Mina'nın göbeğinden, önünden, arkasından dünyanın yolunu dolaştırıyor seni, aynı noktaya getiriyor... Bakıyorsun; sana vermediği yolu, ötekisine vermiş... Bu buranın şartları...

Sonra akıl var, mantık var; bizim minibüsün şoförünün menfaati ne olabilir yâni? Türkiye'de olsa, Türkiye'deki taksimetrelili taksinin şoförü, yolu uzattığı zaman kilometre başına fazla para aldığından, tavaf gibi dolandırmak istiyor. Burada para verilmiyor ki... Sizi ne kadar çabuk getirirse, o şoför de istirahat edecek. Gece belki işimiz düşüyor. Bazan gece kaldırıyoruz, bazan gündüz kaldırıyoruz. "Saat ikide Harem'e gel, saat üçte şuraya gel!" filân diyoruz...

e. Sabır İmtihanı

Hacı insaflı olacak! Söylediği sözü, doğru mu, eğri mi diye düşünecek! Ben bunları misal olsun diye veriyorum. Buna benzer şeyleri yapmayın! Vicdanınızla hareket edin ve Allah'a sığının!

Bizim tavafımıza, kurbanımıza bakmadığını ve ihtiyacı olmadığını, bizim gönlümüzdeki duygulara baktığını; duygularımızdan, düşüncelerimizden, niyetlerimizden imtihan olduğumuzu unutmayalım!

Bana “Hacılığı tarif et!” deseler, ben derim ki, “Hacılık niyet ve sabır imtihanıdır.” O kadar... Niyetin hâlis olacak, meşakkatin karşısında sabredeceksin! Olmadık zamanda ters bir şey oluyor. Kızma hacı, ısbır! “*Asbır!*” diyor onlar... Fasih Arapça’daki “*ısbır*” yerine “*asbır*” diyorlar. “Sabret, sabır yâ hacı!” demek yâni...

Doğru, hakîkten sabretmek lâzım! Hacı boyununu bükük olacak, “Dur bakalım, bu işin sonu nereye varıyor?” diye Allah’a tevekkül edecek. “Yâ Rabbi, sen görüyorsun bu durumu! Ben, haksızlığa maruz olduğum kanaatindeyim!” diyecek. Allah onun cezâsını verir, senin nâmına verir.

Önümde dört tane, beş tane babayiğit Afrikalı oturuyor... Ne yerler, ne içerler, nasıl böyle semirirler, iri olurlar bilmem! Yiğit mi yiğit, tavana değecek boyları... Yola oturmuşlar, Kâbe karşılarında, neşeli neşeli sohbet ediyorlar. Ne dediklerini, ne konuştuklarını bilmem ama; kıkır kıkır gülüşüyorlar. Fıkra mı anlatırlar, hikâyeye mi okurlar, ne yaparlar... Yâni oraya uygun değil halleri, lâubâli...

Sonra, hacı burdan hanımıyla tavaftan çıkmış, nefes nefese, şakaklarından terler akıyor, burdan geçecek; o tarafa eğiliyor, yol vermiyor... Şurdan geçmek istiyor; o tarafa

eğiliyor, yol vermiyor... “Dolaş!” diyor. Menemen testisi gibi dizildiler ya oraya, aradan kimseyi geçirmiyorlar.

Bu da yetmiyor; geçen hacı ileriye bakıyor, öndeki arkadaşını kaybetmemek istiyor; ayağını uzatıp çelme takıyor. Adam balıklama sendeleyince, gülüyorlar...

Hazmedememişler yâni İslâm’ı... Karşılarında Kâbe... Orda biz akşam namazını bekliyoruz... Böyle yapıyorlar.

Bir hacı dalgası geldi. Kalabalık, izdiham... Bunları ayakları altına bir aldı, bir savurdu, bir attı ki; şamar yâni... Edepsizlik yaptıkları an, şamar hemen geldi. Darmadağın oldular, canları da epeyce yandı. Hadi bakalım, çelme takın... Hadi bakalım gülün Kâbe’nin yanında...

f. Hacc-ı Mebrûr

Bizim milletimiz terbiyeli... Dedelerimiz ahlâka ve âdâba çok önem vermişler. Allah şuurumuzu kuvvetlendirsin... Şu günlerin, ibadetlere ait şu zamanın kıymetini bilmeyi nasîb eylesin... Bir saniyesini bile boşa kaçırmamayı, fevt etmemeyi nasib eylesin... Zikirle, ibadette, Kur’an’la, hayırla, hasenatla haccımızı yapmayı nasîb eylesin...

Acele etmeden, tadını çıkarta çıkarta, sabırlı sabırlı, şükürlü şükürlü, ikramlı ikramlı, cömert cömert, tatlı tatlı ibadet yapmayı nasîb eylesin... Makbul ve mebrûr bir hac nasîb etsin...

Söylemişlerdir, duymuşsunuzdur; birçok yerde

de yazıyor:³

الْحَجُّ الْمَبْرُورُ لَيْسَ لَهُ جَزَاءٌ إِلَّا الْجَنَّةُ

(خ. م. ت. ن. ه. حم. عن أبي هريرة؛ حم. طس. هب. عن جابر)

(*El-haccü'l-mebrûru leyse lehû cezâün ille'l-cenneh*) “Mebrûr bir haccın mükâfatı cennetten başka bir şey değildir.” Bir tek mükâfatı var, cennet... Hacc-ı mebrûr yapabildi mi bir hacı, kâfi; mükâfatı cennet... Hacılık ona cennetlik olacak, ama mebrûr hac yapabilirse...

Mebrûr hac nedir? Mebrûr hac, kavgasız olan

³ Buhârî, *Sahîh*, c.II, s.629, no:1683; Müslim, *Sahîh*, c.VII, s.71, no:2403; Tirmizî, *Sünen*, c.III, s.272, no:933; Neseî, *Sünen*, c.V, s.115, no:2629; İbn-i Mâce, *Sünen*, c.II, s.964, no:2888; İmam Mâlik, *Muvatta'* (Rivâyet-i Yahyâ), c.I, s.346, no:767; Ahmed ibn-i Hanbel, *Müsned*, c.II, s.246, no:7348; İbn-i Huzeyme, *Sahîh*, c.IV, s.131, no:2513; İbn-i Hibbân, *Sahîh*, c.IX, s.9, no:3696; Taberânî, *Mu'cemü'lEvsat*, c.I, s.278, no:905; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, c.XII, s.11, no:6657; Abdü'r-Rezzak, *Musannef*, c.V, s.4, no:8799; İbn-i Ebî Şeybe, *Musannef*, c.III, s.120, no:12639; Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, c.III, s.471, no:4091; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, c.IV, s.343, no:8506; Neseî, *Sünenü'l-Kübrâ*, c.II, s.322, no:3608; Begavî, *Şerhü'sSünneh*, c.III, s.317; Bezzâr, *Müsned*, c.II, s.477, no:8956; Hamîdî, *Müsned*, c.II, s.439, no:1002; Tayâlisî, *Müsned*, c.I, s.318, no:2425; Buhârî, *Târih-i Kebîr*, c.I, s.132, no:399; Hatîb-i Bağdâdî, *Târih-i Bağdad*, c.IX, s.61; İbn-i Adiy, *Kâmil fi'dDuafâ*, c.VI, s.223; İbn-i Asâkir, *Târih-i Dimâşk*, c.XXIII, s.384; Ukaylî, *Duafâ*, c.II, s.124; İbn-i Asâkir, *Mu'cem*, c.I, s.309, no:630; Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, c.II, s.147, no:2753; Ebû Hüreyre RA'dan. Ahmed ibn-i Hanbel, *Müsned*, c.III, s.325, no:14522; Taberânî, *Mu'cemü'lEvsat*, c.VIII, s.203, no:8405; Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, c.III, s.480, no:4119; İbn-i Adiy, *Kâmil fi'd-Duafâ*, c.VI, s.135; Ukaylî, *Duafâ*, c.I, s.141, no:173; Câbir ibn-i Abdullah RA'dan.

Kenzü'l-Ummâl, c.V, s.4, no:11785, 11834, 12293-12295; *Câmiü'l-Ehâdîs*, c.XII, s.164, no:11687, 11688 ve c.XIV, s.369, no:14515; RE. 201/8.

hacdır. Mücadelesiz, haksızlık yapılmayan hac demektir. Cömertlikle yapılan hac demektir. İkramlı hac demektir. Zikirli, takvâlı hac demektir. Ona çok dikkat edin!

Hayırları ganimet bilin, yapın! Dille olur, keseyle parayla olur, bedenle olur... İbadetleri, hayırları güzel yapmağa gayret edin!

Kalbinize, niyetinize çok dikkat edin! Kimseyi hor görmeyin, kimseye kötü nazarla bakmayın! Kötü gördüğünüz şeyi iyiye yorun! Başkasıyla meşgul olmayın, kendinizle meşgul olun; kendinizi düzeltin!

İbrâhim ibn-i Edhem Hazretleri'ne, "Bize nasihat et!" demişler de, diyor ki:

إِذَا اشْتَغَلَ النَّاسُ بِعُيُوبِ النَّاسِ فَاشْتَغِلْ
أَنْتَ بِعُيُوبِ نَفْسِكَ

(İza'şteğale'n-nâsü bi-uyûbi'n-nâs, fe'şteğil ente bi-uyûbi nefsike!)

İnsanlar başkalarının ayıplarıyla meşgul olmayı severler. İşte ben de size, dikildim karşınıza; bir saattir başkalarının ayıplarını

sayıp döktüm. İnsanlar bunu sever. Başkalarını tenkid etmek kolaydır. Ayıp görmek kolaydır. Ama İbrâhim ibn-i Edhem diyor ki: "Başkalarının ayıplarıyla meşgul olur insanlar; sen kendi ayıbınla meşgul ol!" Akıllıca olan şey bu... Nasîhat ediyor, evliyâullah'ın büyüğü...

Gemi böyle fındık kabuğu gibi sallanıyor

kasırgada... Battı batacak... Dalgalar, sular güverteden aşıyor. Herkes Allah Allah diye feryad ediyor. Bu böyle hırkasını örtmüş üstüne, kenarda sakin duruyor...

“—Adam, ölü müsün, diri misin? Niye heyecanlanmazsın, ne biçim adamsın? Hey, kalk! Sen de dua etsene!” demişler.

Kaldırmış ellerini:

“—Yâ Rabbi! Şimdiye kadar kahrını celâlini gösterdin; şimdi de affını, cemâlini göster yâ Rabbi!” demiş.

Kasırga dinmiş. Denizsakinleşmiş. Allah’ın sevgili kulu böyle... Çünkü, o hiç bir zaman Allah’ı unutmuyordu. Sıkıştığı zaman, kasırga estiği zaman, gemi sallandığı zaman yalvarmıyordu; o ibadetini her zaman yapıyordu. O her zaman yalvarıyordu.

Moğol askerinin birisi, cebbar, pataklamağa başlamış.

“—Vur vur! Sahibine kölelik vazifesini iyi yapmayan köleyi döğerler. Döğ döğebildiğin kadar!” demiş.

Ben köleyim diyor kendisine, halbuki köle değil, pâdişah... Sahibi dediği, Allah... “Allah’a iyi ibadet edemedim de, bu asker bana haksız yere ondan vuruyor.” diye, vur diyor. İtiraz bile etmiyor.

Yâni böyle insan, öyle dua edince duası makbul oluyor. Ve öyle nasihat etmiş:

“—Başkaları, başkalarının ayıplarıyla meşgul olmayı severler; sen, kendi ayıbınla meşgul ol!”

“—Dur bakalım, benim ne ayıplarım var? Bugün ne yaptım? Nasıl yattım, nasıl kalktım? Nasıl yedim, nasıl içtim, nasıl konuştum? Arkadaşlarımla nasıl muamele ettim? Hanımla nasıl kızgınlaştım, kavgalaştım? Başka neler oldu?” diye düşün.

Hacda, Harem-i Şerif’te şu gözlerimle gördüm. Hanımına bir tokat aşketti bizim hacı babalardan birisi... Gerindi, “Allah!” mı dedi, “Yâ Allah!” mı dedi, nasıl dediyse; bir tokat patlattı.

Neymiş? Kadıncağız kaybolmuş.

Yâ birader, isteyerek mi kayboldu bu kadıncağız? Bu kadar, böyle kalabalık mı gördü memleketinde? İşte tarlası şuradaydı, köyü buradaydı, minaresi görünüyordu. Dağı belliydi. Zaten kaybolduğuna bin pişman... Sonra burası dayak atma yeri mi?

Kocası da onu kaybettiğinden korkmuş, üzülmüş. O heyecanla aşk etti, şaplattı tokadı... Şimşek çaktı yâni, vurduğu yerde...

Kendi ayıplarımızla meşgul olalım! Kendimizi düzeltmeğe çalışalım! Gönlümüzü Allah’a bağlayalım! Gönlümüzdeki duyguları takib ettiğini; duygularımız iyi olunca, haccımızın iyi olacağını; duygularımız bozuk olunca, niyetimiz bozuk olunca da, işin sarpa saracağını bilelim!

Allah tevfikini refik eylesin... Ma’rifetini, muhabbetini ihsân eylesin... Rıdvân-ı ekberine vâsıl eylesin... Cennetiyle, cemâliyle, cümlelerinizi, cümlemizi müşerref eylesin...

El-fâtihah!

Prof. Dr. Mahmud Es'ad COŞAN

01. 06. 1993 - MEKKE

[Bütün HAC VE UMRE sohbetlerine
PDF olarak ulaşmak için tıklayınız.](#)

